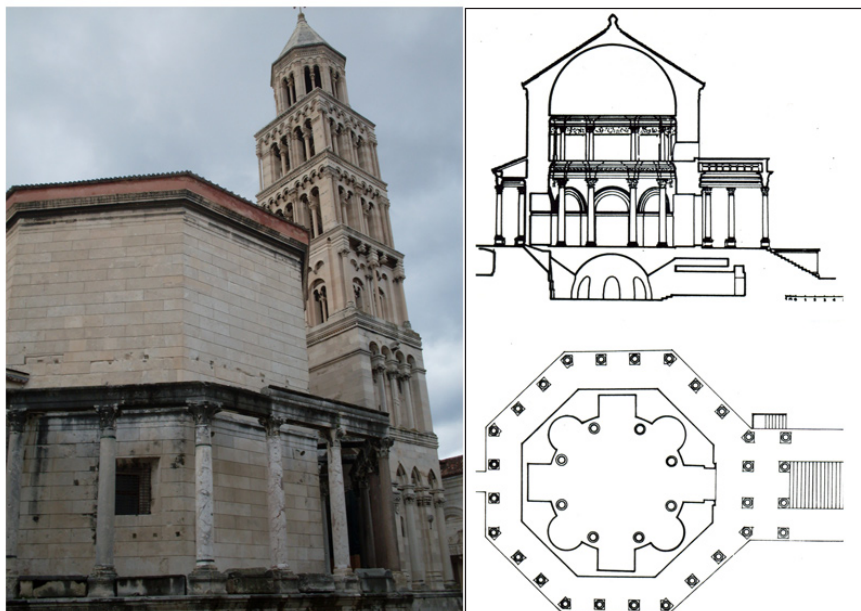

ДАЛМАТИНСКИ ПОЛИКОНХИ И СРЕДЊОВЕКОВНЕ РОТОНДЕ СЛОВЕНИЈЕ: ПРОБЛЕМ ПОРЕКЛА АРХИТЕКТУРЕ

Како је познато, континуитет античке медитеранске културе био је један од најзначајних фактора и основа формирања средњовековне архитектуре на источном Јадрану. Грчка, римска, а касније и словенска колонизација тог региона заједно с доласком хришћанства су почели обликовање целог комплекса синтетичких елемената, који су саставили доцније фундамент византијске архитектуре. Ипак један од њених најкарактеристичнијих типова – ротонда – био је сасвим специфичан у земљама Далмације и Словеније: у Далмацији то су били претежно поликонхи, у Словенији – чисте ротонде. Те грађевине је интересантно упоредити са аспекта порекла њихове архитектуре.

На ранијој етапи формирања средњовековне архитектуре на источном Јадрану првобитна античка основа је била неоспоран ауторитет, у првом реду она се јавила током адаптације античких зграда за потребе хришћанског култа. Трансформација на рубу VIII – IX векова изузетног маузолеја Диоклецијана (**сл.1**) у катедралу Светог Дујма, мученика и првог епископа ранохришћанске Салоне, погинулог управо у време Диоклецијанових прогона, имала је несумњиву улогу у обликовању ротондалног типа далматинских цркава (укључујући и поликохалне). То је централна грађевина са опходном галеријом, која се састоји од колона октагоналног обима које стоје околу. Унутра су зидови рашчлањени полукружним и правоугаоним нишама, а два реда коринтско-комполитних колона носе првобитно мозаиком покривену куполу. На рељефном фризу испод куполе сачувани су портрети императорског пара, а у средини маузолеја раније је стајао порфирни саркофаг с телом Диоклецијана, замењеног доцније моштима светог Дујма¹. Испод маузолеја се налази округла крипта која се у средњем веку трансформисала у цркву Св. Луције. За нову хришћанску хијерархију било је важно на тај начин утврдити да је Сплит

¹ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003, S. 358 – 360.

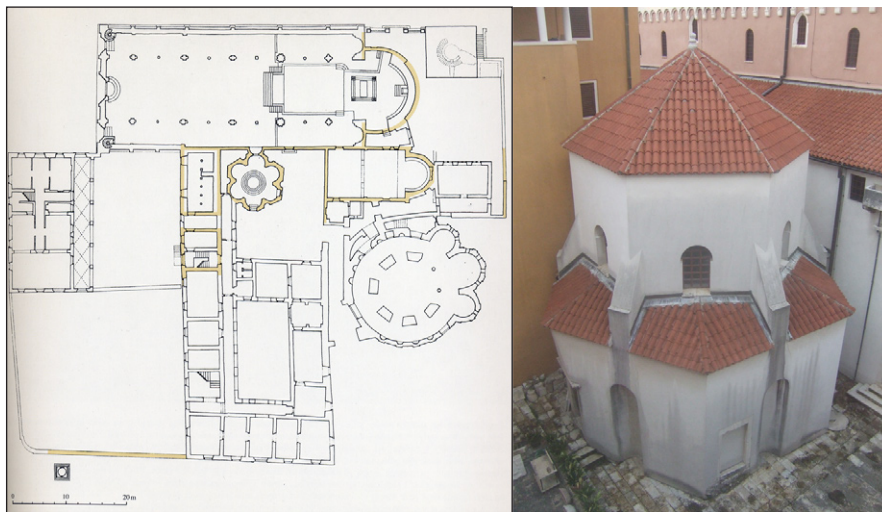
Сл. 1 Сплит, Маузолеј Диоклецијана (катедра Св. Дујма): спољни изглед; пресек; тлоцрт (према Т. и Ј. Марасовићима)

Fig. 1 Split, mausoleum of Diocletian (St. Domnius): exterior view, section, floor plan (according to T. and J. Marasović)

наследник салонитанске цркве, како би се пребацила права и привилегије раније салонитанске метрополије у нови црквени центар². Аналогични пренос облика се десио и у архитектури далматинских ротонди.

Два најважнија објекта за доцније формирање тог типа никли су у другом крупном ранохришћанском центру на Јадрану, конкретно у Задру, у његовом епископалном комплексу. У IV – V веку је био саграђен баптистериј (сл. 2) са уникалном просторном композицијом. У тлоцрту баптистериј је састављен од спољног шестоугаоника и унутрашњег шестеролиста, а у простору – од две шестерострае призме од којих је једна према другој закренута за 30 степени. Због овог окрета су се померила два главна обима у једну архитектонску композицију: обле нише, које рашчлањују по средици вањску површину сваке стране доње призме, одговарају контрафорам, који подупиру углове горње призме. Унутрашњи простор баптистерија је шестиконх, окружен шестостраним тамбуром са пирамидалним кровом. Позната су само два шестострана баптистерија у основи – у Порт Баилу (Француска) око IV – V века и у Деир Сета (Сирија) V – VI века, али они су много скромнији од задарског баптистерија, чија архитектура има неке паралеле с облицима појединих делова римских и византијских резиденцијалних целина и термалних склопова, најближи нимфеју Минерва Медика у Риму. Највероватније архитектура задарског баптистерија води

² E. Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996, S. 93.

Сл. 2 Епископски комплекс у Задру, IV – V в.: тлоцрт комплекса са ротондом Св. Тројице (црквом Св. Доната) (према П. Вежићу); баптистериј

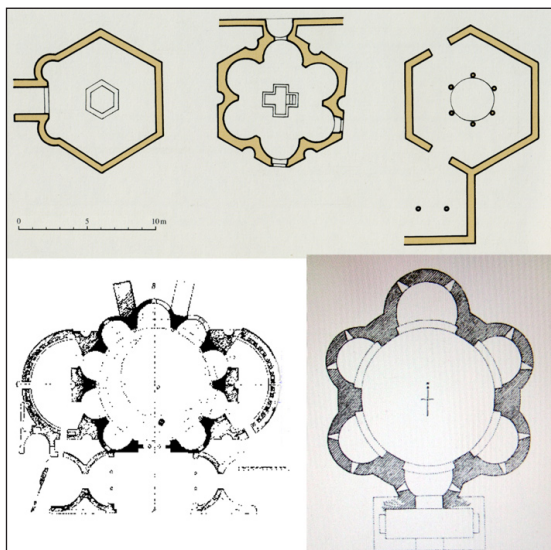
Fig. 2 Episcopal complex in Zadar, IV-V century; floor plan of the complex with rotunda of Holy Trinity (Church of St. Donatus) (according to P. Vežić); baptistery

порекло од погребних римских меморија, као и ранохришћанске, на пример, шестеролистан маузолеј на гробљу Претекстат уз Апијеву улицу у Риму³. (сл. 3)

Следећа далматинска ротонда никла је исто у склопу задарског епископалног комплекса из IV века. На почетку је та ротонда била посвећена Св. Тројици, а доцније је добила име свог оснивача Св. Доната (крај VIII – прва половина IX века)⁴ (сл. 4). Сматра се да су цркве Срђа и Вакха у Цариграду, Сан Витале у Равени и Ахенска капела Карла Великог, које је епископ Донат могао видети током својих путовања, служиле као обрасци. Грађење ротонде финансирала је вероватно византијска царска управа, која је јако желела да учврсти своју власт у Далмацији у том периоду. Нова црква уз епископску резиденцију првобитно је била замишљена као слободно стојећа ротонда, али није познато да ли је била саграђена потпуно у таквом облику. Ротонда такве структуре – двоструки прстен

³ P. Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar 2005, S. 41 – 43, 152. T. Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji* 3. Korpus arhitekture. Srednja Dalmacija, Split – Zagreb 2011. S. 402; L. Spera, *The cristianization of space along the Via Appia: changing landscape in the suburbs of Rome*, American Journal of Archaeology, Vol. 107. No. 1. January 2003. P. 28 – 29; J. Schweizer, *Baukörper und Raum in tetrarchischer und konstantinischer Zeit: der Aussenaspekt der weströmischen Architektur im 4. Jahrhundert*, S. 236.

⁴ Након посете 805. године двора Карла Великог, епископ Донат 808. године је посетио цара Никифора у Цариграду, откуд је донео мошти сирмијумске мученице Анастасије (Стошије). P. Vežić, *Sveti Donat. Rotonda Sv. Trojstva u Zadru*, Split 2002, S. 22, 29 – 30.

Сл. 3 1) баптистериј у Порт Баил (Француска), IV – V в.; 2) задарскиј баптистериј, V в.; 3) баптистериј у Деир Сета (Сирија), V – VI в. (према П. Вежићу); 4) Минерва Медика (Рим), пресек, тлоцрт, IV в.; 5) маузолеј на гробљу Претекстат уз Апијев пут (Рим), IV в. (према Ј. Швајцеру)

Fig. 3 1) Baptistery in Portbail (France), IV-V century; 2) Zadar baptistery, V century; 3) Baptistery in Deir Seta (Syria), V-VI century (according to P. Vezic); 4) Minerva Medica (Rome), section, floor plan, IV century; 5) Mausoleum on the cemetery of Pretextat on the Appian Way (Rome), IV century (according to J. Schweitzer)

Сл. 4 Ротонда Св. Тројице (црква Св. Доната) VIII – IX в. и баптистериј у Задру V в., поглед са звоника катедрале Св. Стошије

Fig. 4 Holy Trinity (Church of St. Donatus) rotunda, VIII-IX century and Zadar baptistery, V century, view from the bell tower of Cathedral of St. Anastasia)

(спољни зидови и унутрашњи пиластри); деамбулаториј између њих и троделни пресвителиј; рашчлањеност спољних зидова лезенама и нишама – карактеристична је како за западну, тако и за византијску традицију⁵.

Спој ротонде са катедралом поткрепљује мисао о функцији грађевине као епископске резиденцијалне капеле⁶. Својим просторним композицијским моделом она је пратила византијске и каролиншке резиденцијалне

⁵ Тај модел „двоструког прстена“ је служио углавном за меморијалне капеле (Санта Констанца у Риму IV в., Сан Стефано Ротондо у Риму V в., Сант Анджело у Перуджи VI – VII в., црква Св. Марије у Павији VII – VIII в.), те за баптистерије краја ранохришћанског доба – почетка предроманског доба (у Ноцеру VII в., на Торчелу VII в.). Доцније тај архитектонски модел је био прихваћен и за ранороманске дворске капеле (црква Св. Софије у Беневенту VIII в., црква Св. Михајила у Фулди IX в., ротонда у Триру IX в., Ахенска капела Карла Великог VIII – IX вв. - P. Vežić, *Sv. Donat. Rotonda Sv. Trojstva u Zadru*, Split 2002, S. 73 – 77.

⁶ Исто. S. 62.

цркве које су водиле своје порекло од њих⁷. Ротонда Св. Доната је постала једна од највећих цркава у средњовековној Далмацији, а и с највећом висином портала. То потврђује мисао да је поред задарског баптистерија храм Св. Доната можда служио као образац за следеће далматинске ротонде⁸.

На основу овог централног типа у средњовековној епохи на земљама византијске Далмације је никао цели ред варијаната поликонхалних грађевина, од којих је најкарактеристичним и најраширенијим постао шестиконх (хексахора). Ту је познато десетак таквих објеката, углавном на подручју између Задра и Сплита. Просторну структуру свих шестолиста формира кружно језгро око којег је шест радијално постављених апсида. Три источне функционишу као пресвителиј (као у ротонди Св. Доната), а три западне – као брод. Између пресвителија и брода је стајала олтарна преграда, у траговима сачувана код већине шестолиста. Свака апсида је прекривена конхом, док се над центром дизао тамбур с куполом. Понекад на западној страни ротонде се налазио нартекс, слично задарском баптистерију. Спољне површине апсида су обично рашчлањене плитким слепим нишама са обликом врхом. Истраживачи шестолиста се слажу у мишљењу о њиховим наменама као меморије и гробне цркве, укључујући манастирске ораторије и приватне капеле. Вероватно да су сви шестолисти рад једне радионице и једне генерације градитеља⁹.

Најбоље сачувани споменик тог типа се налази у Сплиту¹⁰, и то је црква Св. Тројице на Пољуду (сл. 5) из касног VIII – почетка IX века. Прецизније она има две грађевинске фазе: прва фаза – друга половина VIII

Сл. 5 Црква Св. Тројице на Пољуду, касни VIII – почетак IX в.: спољни изглед; пресек; тлоцрт (према Ј. Марасовићу)

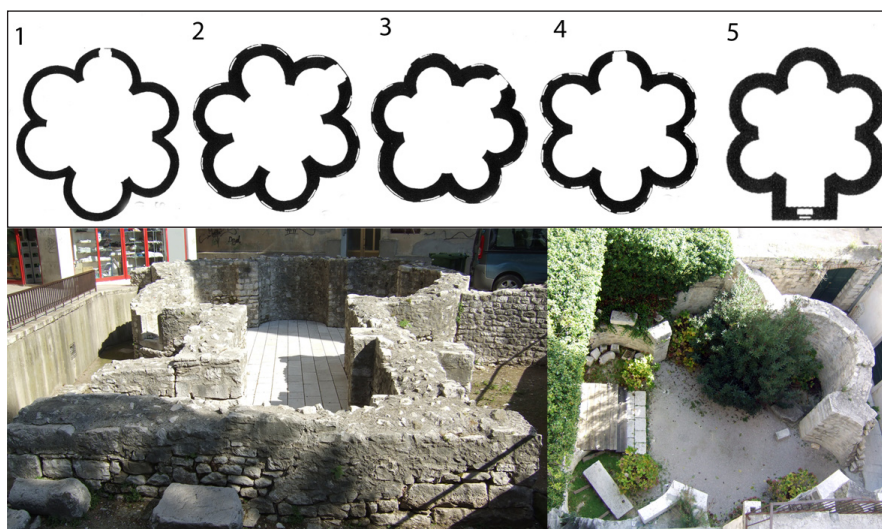
Fig. 5 Church of Holy Trinity at Poljud, late VIII – early IX century, exterior view, section, floor plan (according to J. Marasović)

⁷ R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008, S. 310; P. Vežić, *нав дело*, Split 2002, S. 81.

⁸ P. Vežić, *нав дело*, S. 92.

⁹ Исти, *Dalmatinski trikonhosi*, *Ars adriatica*. Časopis Ocjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru 1/2011. Zadar 2011. S. 47; Исти, *Krstionica u Zadru*, *Peristil* 34, Zagreb 1991, S. 13 – 23. Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1987, S. 173 – 174.

¹⁰ J. Marasović, *Metodologija obrade graditeljskog naslijeđa*, Split 2007, S. 22 – 32.

Сл. 6 Далматински шестолисти IX – XI в.: 1) црква Св. Миховила у Брназима код Сиња; 2) црква у Кашичу; 3) црква Св. Миховила у Придрази; 4) црква Св. Марије у Трогиру; 5) црква Св. Марије у Задру (Стоморица) (према Ј. Марасовићу); у доњем реду остаци Стоморице (лево) и цркве Св. Марије у Трогиру (десно)

Fig. 6 Dalmatian hexagora IX – XI century: 1) Church of St. Michael in Brnaze near Sinj; 2) Church in Kasic; 3) Church of St. Michael in Pridraza; 4) Church of St. Mary in Trogir; 5) Church of St. Mary in Zadar (Stomorica) (according to J. Marasovic); in the lower row remains of Stomorica (left) and of the Church of St. Mary in Trogir (right)

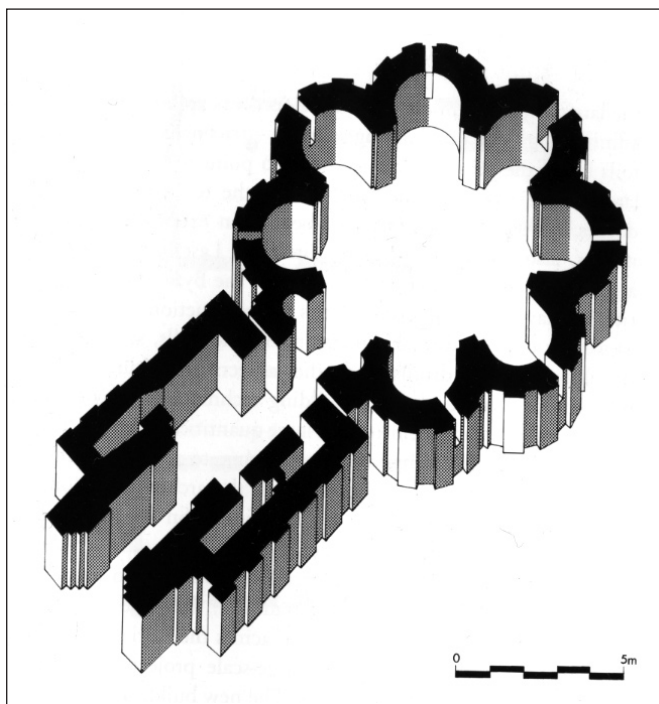
века, друга фаза – XI век. (1060-е – 1080-е г.). Ротонда је саграђена на месту античке зграде, код које је током ископавања нађена екседра. Тамбур у основи има облик веома карактеристичан за гранична романско-византијска подручја (како у приморју, тако и у залеђу), нешто између елипсе и правоугаоника са облим угловима. У ентеријеру се сачувао првобитни венац у основи тамбура и остаци камених патера у темену свода сваке апсиде¹¹.

Остали далматински шестолисти су сачувани само деломично. Црква Св. Марије у Трогиру (сл. 6) има остатке зидова у висини до два метра (западна апсида с конхом и порталом) и фрагменте олтарне преграде. Постоји сведочанство из 1370. године да је ротонда у то време имала функцију крстионице. На основу налаза саркофага у средишту цркве и податка да се пред њом на тргу излагао крст, износи се претпоставка да је грађевина могла бити меморија, односно гробна црква неког локалног мучени-

¹¹ Датирање је засновано на основи нађених декоративних камених фрагмената са урезаних плетерним орнаментом, у том реду портала с волутама и латинским натписом „Exientibus + Intransibis pax“ („излазећима и улазећима – мир“). P. Vežić, *O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku*, Diadora. Glasillo Arheološkoga muzeja u Zadru 13. Zadar 1991, S. 337 – 338; T. Marasović, *Dalmatia praeromanica*. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 1, Rasprava, Split – Zagreb 2008. S. 230. Исти, *Dalmatia praeromanica*. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3, Korpus arhitekture. Srednja Dalmacija, Split – Zagreb 2011, S. 401 – 409.

Сл. 7 Ротонда у
Ошљу код Стона,
почетак X в., нар-
текс – прелаз из XI
у XII век (према С.
Ђурчићу)

Fig. 7 Rotunda in
Oslje near Ston,
early X century,
narthex - the transi-
tion from XI to XII
century (according to
S. Ćurčić)

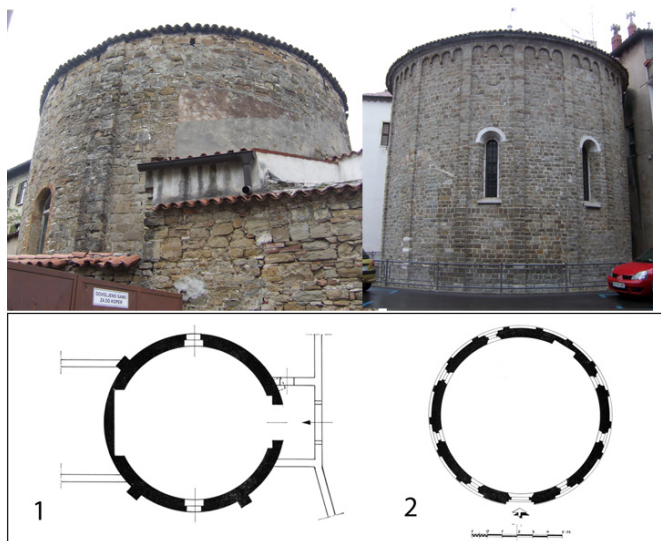
ка или достојанственика¹². Црква Св. Миховила у Брнзима код Сиња је сачувала само археолошке остатке темеља и фрагменте олтарне преграде и транзена. Саграђена је на почетку IX века на месту римске у основи шестостране зграде и ранохришћанске цркве (можда и меморије) из VI века.¹³ Црква Св. Марије у Задру (Стоморица, Санта Марија де Пустерла) која је датирана између IX и XI века има остатке зидова у висини до два метра, фрагменте олтарне преграде и капитела. Управо тлоцрт цркве је петolist а уместо улазне западне апсиде се налази правоугаони нартекс прекривен бачвастим сводом. Изнад њега се дизао звоник са две контрфорсе на јужној страни. За разлику од других далматинских шестолиста њени зидови нису рашчлањени. У северозападној апсиди су пронађени остаци аркосолија где је стајао саркофаг исклесан из античког канелираног полустуба, чим се потврђује гробна намена ротонде¹⁴.

Остаци још двају шестолиста из средине IX века су сачувани код Новиграда: црква Св. Миховила у Придрази и црква у Кашићу. Од

¹² Дороманска црква је саграђена у првој четвртини VIII века као обнова порушене ранохришћанске цркве неколико метара источно. Од IX до XI века се обновила камена резбарија. У XII веку је прерађен западни романски лучни портал укључујући у њега фрагмент олтарне преграде из дороманске цркве. Црква је постојала до средине XIX века, када је била порушена. Њен спољни изглед је познат по цртежу Клериссо 1757. године. Т. Marasović, *Dalmatia praeromanica*. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture. Srednja Dalmacija, Split – Zagreb 2011, S. 128 – 135.

¹³ *Нав. дело*, S. 74 – 79.

¹⁴ *Исти*, *Dalmatia praeromanica*, S. 331 – 335.

Сл. 8 1) ротонда Св. Елија у Копру, XI в.; 2) баптистериј Јована Крститеља у Копру, XII в. (према М. Задникару)

Fig. 8 1) St. Eliah rotunda in Kopar, XI century; 2) Baptistery of John the Baptist in Kopar, XII century (according to M. Zadnikar)

њих су остали зидови у висини око 1,5м, фрагменти олтарне преграде (у Придрази она је полихромна са профилираном римском сполијом), посуда за посвећену воду, мензе и патере. Обе ротонде су биле у манастирском склопу и уз обе цркве на западној страни су приграђени правоугаони нартекси, можда звоници. Истодобно оба шестеролиста су никли на месту паганске зграде из прехришћанског доба¹⁵.

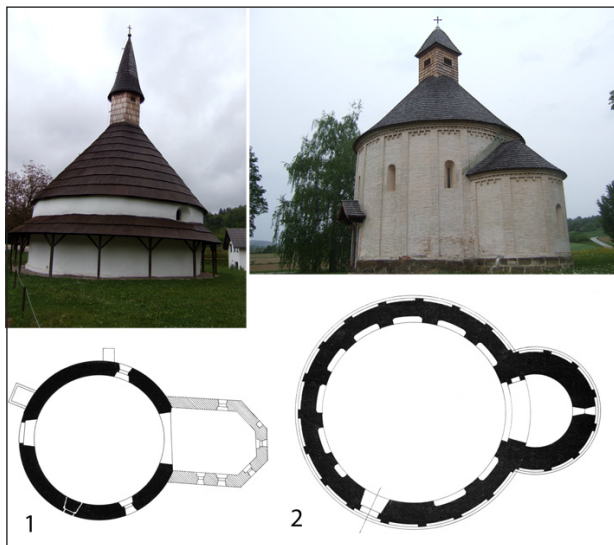
Осим још пара недовољно истражених шестолиста у Далмацији су сачувани остаци октаконхалне ротонде у Ошљу код Стона (сл. 7) али она се налази знатно јужније од других далматинских шестоконхалних грађевина. Остали су зидови у висини три-четири метра, фрагменти олтарне преграде и неких античких сполија, те уломци византијских амфора које су биле уграђене у конструкцију сводова. Тај осмолист има касније дограђен нартекс са траговима степеништа што указује да се изнад њега дизао звоник или ложа отворена према храму (слично цркви Св. Ловре у Задру). Доњи спрат нартекса са изразитим развијеним порталом је био прекривен сводовима, дакле, то је могла бити крипта. Осмолист датира с почетка X века, а нартекс – с прелаза из XI у XII век.

Као обично, спољни зидови ове ротонде су рашчлањени плитким лезенама, али за разлику од других далматинских поликонха, у ентеријеру на сваком пилону између конхи ту се налази по један истакнути правоугаони лезен. Слично задарском баптистерију конхе имају потковичасти облик. Тај задарски утицај се вероватно може протумачити везама Захумља с градовима Доње Далмације и присутношћу краља Томислава и захумског војводе Михајила Вишевића на сплитском црквеном сабору 925. године. У целини сви су далматински поликонхи морфолошки слични задарском баптистерију и ротонди Светог Доната. Треба истакнути да нити један од

¹⁵ Исто. S. 229 – 233, 243 – 247.

Сл. 9 1) капела
Јована Крститеља у
селу Сподња Мута,
XI в.; 2) капела Св.
Николаја у селу Село,
у Прекомурју, XIII в.
(према М. Задникару)

Fig. 9 1) Chapel of
St. John the Baptist in
the village of Spodnja
Muta, XI century; 2)
Chapel of St. Nicholas
in the village of Selo
in Prekomurje, XIII
century (according to M.
Zadnikar)

њих није био жупна црква, већ приватна капела понекад и с погребном функцијом, стога генезу њихових облика треба тражити у античкој меморијалној архитектури¹⁶.

У средњовековном градитељству Словеније исто се нашао тај најважнији архитектонски тип, који је остварио јединство извора хришћанске архитектуре, али ту су биле чисте ротонде. Овде се ти споменици разликују по намени: познате су капеле, баптистерији и костурнице (карнери). На обали су само два таква споменика, и оба су у Копру.

Ротонда Св. Елија у Копру (сл. 8) (касније Вазнесења Богоматере) са дијаметром 9,28м, јаким цоклом и са четири плитке спољне лезене, првобитно је имала намену баптистерија са крстионицом. Раније се мислило да ротонда датира из VII – VIII века, али по свим њеним елементима и техници, и такође по аналогијама у Словенији, Аустрији, Италији и Немачкој сада се сматра да потиче из XI века. Нема сумње да у њеној архитектури присуствује утицај Аквилеје¹⁷. Друга копарска ротонда, чија се првобитна основа односи на XII век, такође је имала функцију баптистерија и била посвећена Јовану Крститељу (сада капела Кармелске Богоматере). Споља по зидовима је распоређено 16 плитких лезена са утројеним слепим аркадама под кровом. Обе копарске ротонде су посебне, јер сви други баптистерији у региону имају октагоналне или квадратне основе (у Равени,

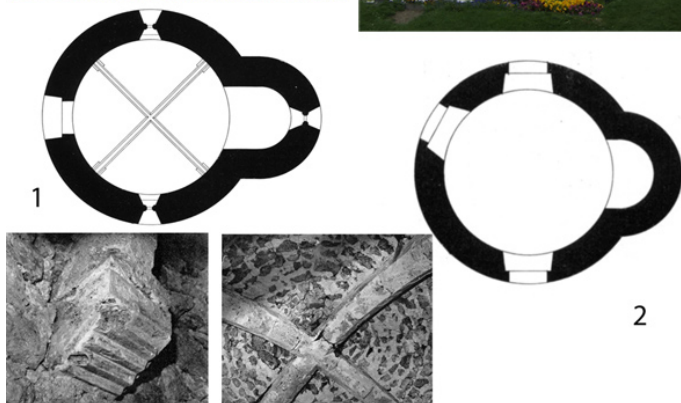
¹⁶ P. Vežić, *Rotonda u Ošlju*, Zbornik Tomislava Marasovića, Split 2002, S. 220 – 230.

¹⁷ Првобитно ротонда је служила као баптистериј с крстионицом за урањање, онда после појаве баптистерија у оближњом градићу Изоли 1213. године, ротонда је била запуштена до XVII века. Тајна покрштавања се вршила у земљама Аквилејског патријархата од VIII до XV века, и не само на Васкрс, него целу годину, и само урањањем. Касније су почели крстити заливањем, зато су такви посебни баптистерији били напуштени или се њихова функција променила. На источној страни копарском баптистеријума 1694. године је био припојен барокни портал и извршене друге барокне преправке. - M. Zadnikar, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970, S. 441 – 447.

Сл. 10 1) капела Св. Михаила у селу Горени Мокроног, XIII в.; 2) костурница код цркве Св. Мартина у селу Либеличи, XII в. (према М. Задникару)

Pic 10 1) Chapel of St. Michael in the village of Gorenji Mokronog, XIII century; 2) Ossuary by the Church of St. Martin in the village of Libelici, XII century (according to M. Zadnikar)

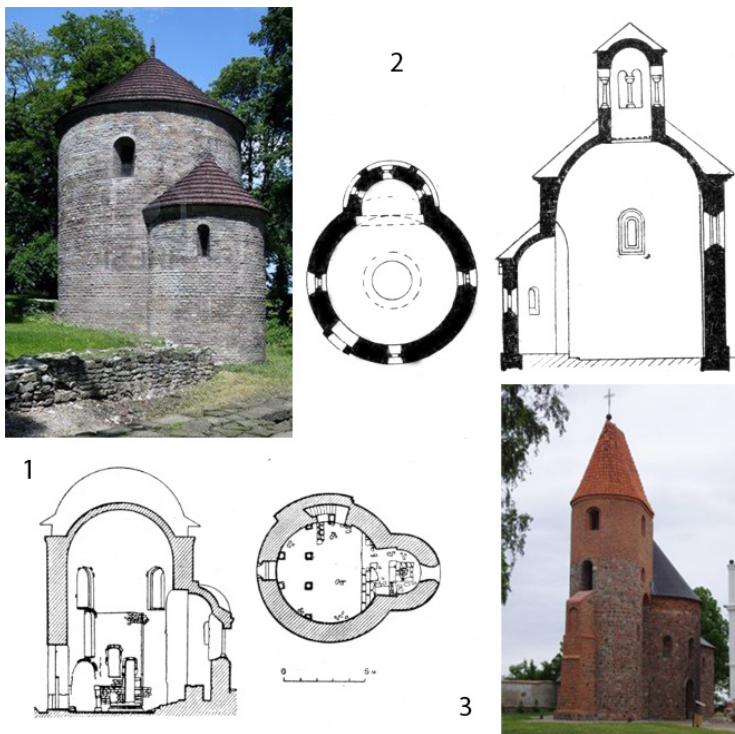
Аквилеји, Граду и Поречу су октогони, у Аквилеји првобитно квадратни). Вероватно су узорима за јадранске ротонде служили како источни тако и западни познати споменици: црква Св. Срђа и Бакха у Цариграду, ротонда Св. Георгија у Солуну, маузолеј Теодориха у Равени, дворска капела Карла Великог у Ахену.

Копнено подручје Словеније, без обзира на углавном западну оријентацију у развоју архитектуре, захваљујући свом античком континуитету и медитеранским везама, такође је осећало византијски стилски утицај. Развој средњовековне архитектуре у тим земљама, које су крајем VIII века постале франачка марка, био је условљен у првом реду њиховом удаљеношћу од главних центара и географским положајем: на југоисточном рубу западног света и код северозападне границе Византије. Византијски утицаји су били посредни и закаснили, јер су могли стићи у те регионе само преко Јадрана¹⁸. Стога се у овом случају могу придружити медитеранским утицајима. Сигурно су преовладали копнени романски утицаји из Немачке, Француске и Мађарске. Зато је ту архитектура носила претежно западни карактер, мада су неки типови зграда, конкретно ротонде, имали ранохришћанске и античке корене – заједничке како за византијску, тако

¹⁸ P. Fister, *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*, Ljubljana 1986, C. 76 – 77.

Сл. 11 1) костел в Цешине (Пољска), XI в., спољни изглед, пресек, тлоцрт; 2) црква Св. Крста у Прагу (Чешка), око 1100. г., пресек, тлоцрт; 3) костел Св. Прокопија у Стшељну (Пољска), XII в. (према Е. Маџи, С. Земцову, Е. Михајловском)

Fig. 11 1) Church in Ceshine (Poland), XI century, exterior view, section, floor plan; 2) Church of St. Cross in Prague (Czech Republic), around 1100, section, floor plan; 3) Church of St. Procopius in Stseljn (Poland), XII century (according to E. Maci, S. Zemcov, E. Mihailovski)

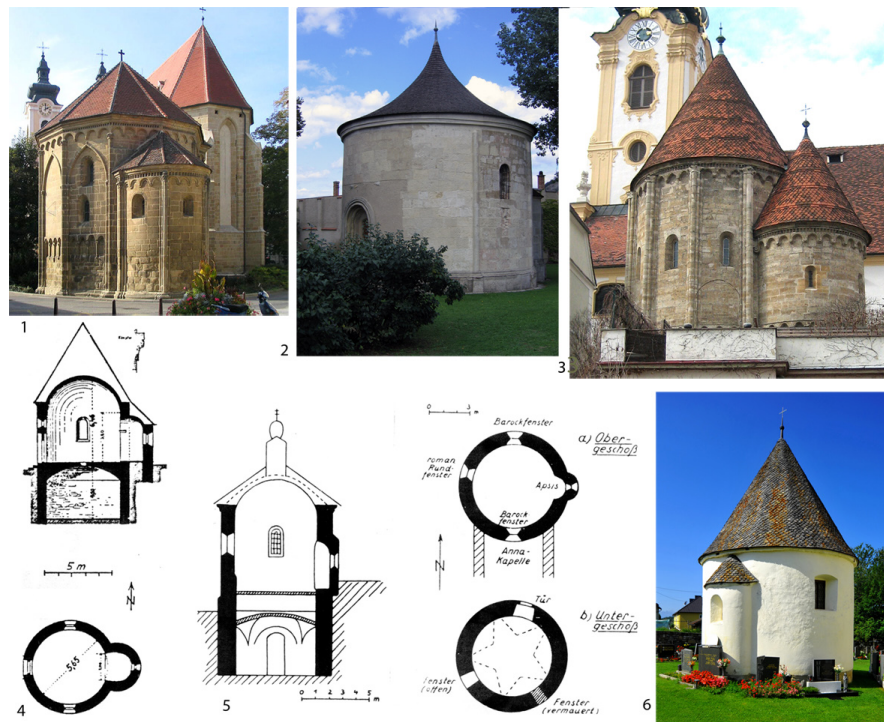

и за романску архитектуру. То се тиче и капеле Јована Крститеља у селу Сподња Мута (сл. 9) – таква посвета говори о могућности њене намене као баптистерија. Најједноставнија од свих словеначких ротонди има конусни кров са малом кулом на врху. Из биографије папе Леона IX је познато да је посветио ту капелу 1052. године на свом путу у Немачку¹⁹.

Следећа ротонда нема намену баптистерија и уопште је јединствени објекат за Словенију. Капела Светог Николаја у селу, које се зове Село, у Прекомурју, управо код мађарске границе, према легенди, била је саграђена од стране крсташа-темплара. У основи ротонда има круг дијаметра 6,6м, који је прекривен конусним кровом с малом у основи квадратном кулом на његовом врху. Основа је допуњена полукружном апсидом, прекривеном полуконусом. Споља зидови су рашчлањени мноштвом лезена са поткровним правоугаоним „аркадама“ између њих. Унутра су зидови јако рашчлањени ниским плитким полукружним нишама. Вероватно храм датира из средине XIII века, пре татарске најезде 1242. године, када је у градитељској делатности Аквилејског патријархата настао стилски прелом, а један део његове територије са тим селом је припао Мађарској. Тај процес је карактеристичан за цело Подунавље, где је градитељство било врло конзервативно, посебно у тим земљама, до којих су стигли татарски таласи, и тамо где су се чувале романичке традиције са нејаким византијским утицајима²⁰.

¹⁹ M. Zadnikar, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970, S. 457.

²⁰ Мађарски стручњаци датирају споменик у време после татарских најезди,

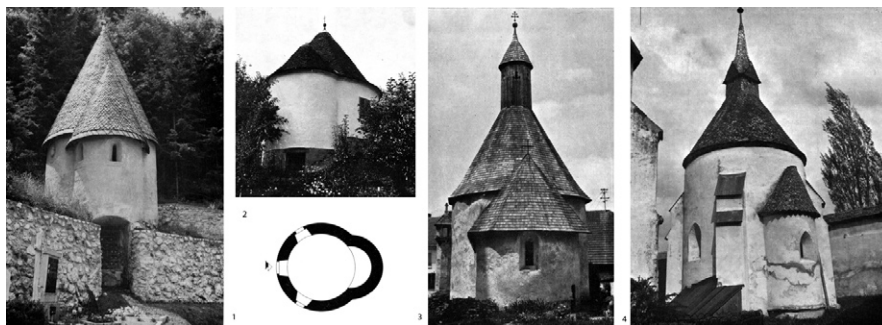

Сл. 12 Карнери у Баварској и Аустрији: 1) Туљн; 2) Хајнбург; 3) Хартберг; 4) Першен (пресек и тлоцрт); 5) Родинг (пресек и тлоцрт); 6) Моосбург (према Ј. Скерлу, Т. Грундеру, Ш. Цилкенсу)

Fig. 12 Carnaries in Bavaria and Austria: 1) Tuljn; 2) Heiburg; 3) Hartberg; 4) Persen (section and floor plan); 5) Roding (section and floor plan); 6) Mosburg (according to J. Skerl, T. Grunder, S. Cilken)

Посебни тип ротонди је имао нарочиту намену – то су костурнице, односно карнери (од латинске речи *carnarium*, *ossuarium*). Тај тип се раширио на гробљима парохијских цркава по целој Средњој Европи, у том смислу и у Словенији. Понекад су карнери имали двоструку функцију: баптистерија на горњем спрату и погребну функцију на доњем, што, очигледно, има теолошко образложење о покрштавању као симболу сахрањивања и васкрса. Ту двоструку функцију потврђује и зидно сликарство костурница, те су то бележили и сви путници XVII века у својим мемоарима.

Доњи спрат такве ротонде, укопан у терен, је служио као осуариј за сахрањивање костију, а на горњем спрату се уређивала капела, обично посвећена Арханђелу Михајилу. Из олтарске апсиде је био улаз на доњи спрат, а улаз у капелу је могао да буде на било којем месту, али увек по степеницама, у зависности од нивоа терена. Доњи спрат је обично прекривен

Сл. 13 Сачуване словеначке костурнице: 1) Реберца при Зелене Капли; 2) Јаренина (тлоцрт и спољни изглед); 3) Глобасница на Корошкем; 4) Крчање изнад Гребинја на Корошкем (према М. Задникару)

Fig. 13 Preserved Slovenian ossuaries: 1) Rebertza near Zelene Kapli; 2) Jarenica (floor plan and exterior); 3) Globasnica at Koroskem; 4) Krcanje above Grebinje at Koroskem (according to M. Zadnikar)

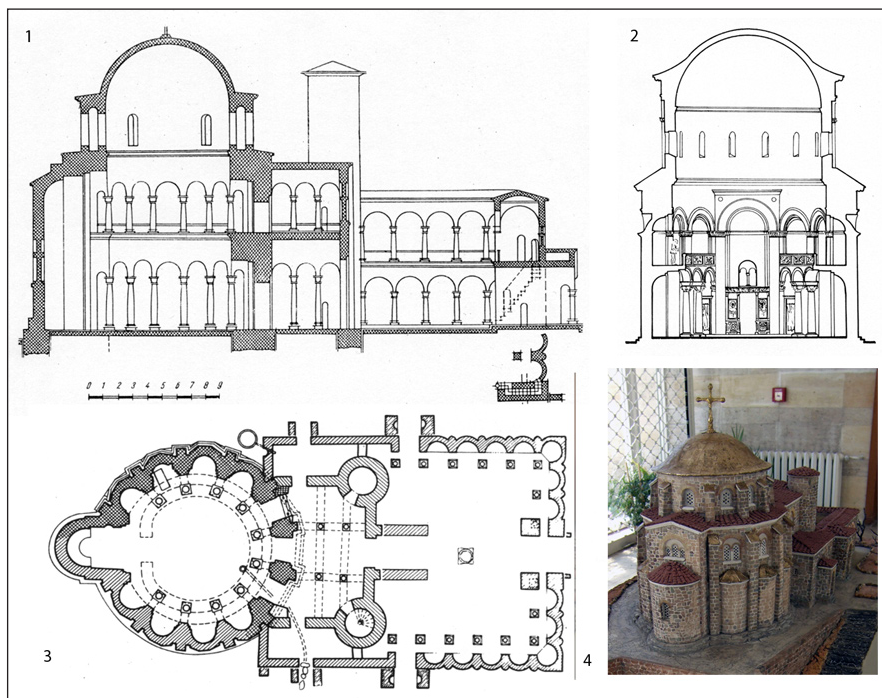
куполом, или купола је била подупрta једним централним стубом. Горњи спрат је осветљен малим прозорима претежно са јужне стране по осовини апсиде, а кров је био различит – од куполе до ребрастих конструкција.

Најстаријом од три сачуване костурнице у Словенији се сматра капела Св. Михајила у селу Горењи Мокроног (сл. 10). Ротонда од грубог камена стоји на стрмом нагибу, тако да је њен доњи ниво са једне стране укопан у терен и због тога недоступан. Горњи спрат је прекривен сферичном куполом, сложеном од концентричних кругова камена на малтеру, који леже на укрштеним ребрима јаког правоугаоног пресека са укошеним рубовима. Средина раскршћа није наглашена, а ребра свода се ослањају на моћне степенасте конзоле. На јужном и северном зиду има по један мали прозор са облим врхом. Апсида, на чијој се осовини налази исти прозор, прекривена је конхом. Сва та обележја говоре о касној романици, на прелазу у готику, и због чега датирамо споменик средином XIII века.

Округла костурница са облом плитком апсидом код цркве Св. Марије у селу Јаренина први пут се помиње 1139. године и улази у шири круг алпских и аустријских романичких ротонада. Она се исто налази на стрмом нагибу, тако да је њен доњи ниво са једне стране укопан у терен. Исту основу и положај има костурница код цркве Св. Мартина у селу Либеличи, која је саграђена између 1106. и 1154. године. Осим тога, у Словенији документовано је познато још око 40 несачуваних карнера, у том реду костурница, посвећена Арханђелу Михајилу код цркве Св. Марије у селу Брасловче која је први пут поменута 1140. године. На месту садашње касноготичке цркве Св. Канцијана у Крању је откопан фундамент октогоналног баптистерија и романичког карнера с породичном гробницом угледне властеле из Брда, коју су ту сахрањивани чак до XV века²¹.

Ти споменици датирају од IX до XIII века и укључују се у круг истих грађевина широког алпског региона и источног дела Средње Европе

²¹ Исто, С. 463, 469, 471, 473, 490.

Сл. 14 Златна (Кружна) црква у Великом Преславу (Бугарска), X в.: 1) подужни пресек (према Н. Мавродинову); 2) попречни пресек (према П. Бербелијеву); 3) плочрт (према Н. Чаневој-Дечевској); 4) реконструкција (према Б. Игнатову)

Fig. 14 Golden (Circular) church at Veliki Preslav (Bulgaria), X century: 1) longitudinal section (by N. Mavrodinov), 2) cross-section (according to P. Berbelijev), 3) plans (by N. Čaneva-Dečevska); 4) reconstruction (by B. Ignatov)

(сл. 11), посебно у Чешкој, Моравској, Пољској, Аустрији и Мађарској. Најбоље сачуване и документоване костурнице налазе се у северним деловима Словеније (од 13 су сачуване 3), на граници с Аустријом, где их највише има (од 110 су сачуване 44), и Баварској, одавде оне су утицале на истоветне грађевине у Чешкој и Моравској (сл. 12). У средњовековној Мађарској оне су никле у граничним областима које се сада налазе на подручју Словачке. На југу и медитеранским подручјима их готово нема. То не говори против њиховог јужног порекла, него је само доказ да су се јужни узор погребних ротонди прво раширили северно од Словеније, у Средњој Европи, а онда су се вратили оданде преко геополитичких и уметничких веза²² (сл. 13).

У целини, средњовековне ротонде раширене на земаљама целе Византијске империје, су постале један од најважнијих архитектонских типова, који је остварио јединство извора хришћанске архитектуре. Првобитно оне су уздизале према моделу ротонде Анастасис у Јерусалиму, која је грађена у традицији касне антике са јаким класичним призвучима.

²² Исто, С. 461.

Сл. 15 1) баптистериј у абатству Сан Ђовани у Виголо-Маркеше код Помпозе (Италија), 1008. г.; 2) ротонда Сан Томасо у Лимину у Алмено Сан Бартоломеу (Италија), XII в. (према А. Маклеану); 3) црква Ласомптјон-де-Нотр-Дам у Рјо-Минервуа (Француска), око 1150 – 1175. г. (према Б. и У. Лауле)

Fig. 15 1) Baptistry of San Giovanni in fraternity of Vigo-Marquez at Pompose (Italy), 1008, 2) rotunda of San Tomaso in Limino in Almeno San Bartolomeo (Italy), XII century (by A. Maclean) 3) Church l'Assomption de Notre Dame in Rieux-Minervoix (France), around 1150 - 1175 (by B. and U. Laulet)

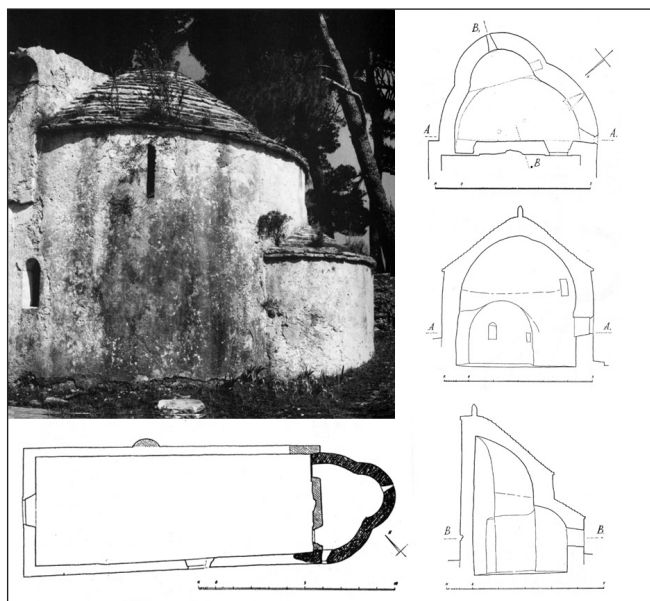
Њена основа је укореена у традицији царских маузолеја, „хероа“, погребних храмова, намењених за успомену преминулог императора, уздигнутом међу богове, и за одавање божанских почести. Све претходне грађевине овог типа, као Пантеон, усвојиле су округлу основу са обликом нишама и небеску куполу. Базилика Христова Рођења у Витлејему пре Јустинианова преграђења првобитно (333 – 339. године) је укључивала октагонални обим изнад пећине, који се исто може пратити назад до великих касноантичких царских маузолеја централне основе, као маузолеј Диоклецијана у Сплиту²³.

У средњовековно доба те грађевине централне основе (баптистериј и меморије), су имале нарочиту намену. Њихов архитектонски речник је исто тако остао чврсто усидрен у класичној традицији касне антике, а стилистичке концепције црквене архитектуре – блиске језику политичких и сакралних престоница Римског света. Разлике су често биле условљене локалним традицијама грађевинске технике, али нису имале велику улогу. Последњих година управе цара Константина Великог и до краја IV века се појављују крстолике, округле, елипсасте основе мартријума, које више нису приграђене уз базилике, него стоје слободно. У склопу царских палата и близу њих су се градиле тетраконхалне и октаконхалне²⁴.

Најпознати прототипи за архитектуру средњовековних ротонада целог Медитерана су постале у првом реду такве изванредне грађевине као „Златни Октагон“, припојен царској палати на острву Оронтес у центру Антиохије (327. г.), шестострана сала – касније црква Св. Евимије

²³ R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *нав. дело*, S. 64.

²⁴ *Исто*, S. 68 – 69.

Сл. 16 Ротонда
Свете Марије у селу
Мали Иж на острву
Иж, IX – X в.: спољ-
ни изглед, тлоцрт,
пресеци (према И.
Петрициоли)

Pic 16 Rotunda of St.
Mary in the village of
Little Ige on the island
of Ige, IX - X century:
exterior, floor plan,
sections (according to
I. Petricioli)

– у великој палати према северу од хиподрома у Цариграду, осмострана Неронова Златна кућа, десетострана Минерва Медика у Риму. Кружне или вишестране, ротонде су могле имати нише у дубини зида или изражите конхе споља, понекад отворене преко arkada у суседне просторије. У свим истодобним куполним дворанама религиозна и секуларна намена су спојене, као у „Хризотриклиносу“ (Златном Триклинијуму) Велике палате у Цариграду који је вероватно служио као пријемна дворана и као место капеле. Он је познат само по описима основе: кружна, обавијена са осам засвођених ниша (могуће спратним), које су се отварале у суседне просторије. Средишњи простор је био надвишен са шеснаест прозора уметнутих између ребара кришкасте куполе²⁵.

Иза Латеранске базилике у Риму 315. године је био саграђен октагонални баптистериј, преобликован 432 – 440. г. Његова композиција је поновила традиционални римски тип меморијалних грађевина, што је било повезано са симболичким смислом тајинства покрштавања. Убудуће тај облик је постао традиционалан за баптистерије, што показују баптистерији у Милану (код базилике Санта Текла 350. г.), Граду (IV – V вв.), Равени (Аријански баптистериј, после 493. г. и Ортодоксни баптистериј, око 400 – 450. г., најдаље на исток на Медијани код Ниша из IV/V века²⁶). Могуће да је ротонда Св. Ђорђа у Софији из IV в. служила као баптистериј. Велики број приватних капела, претежно са погребном наменом, се

²⁵ R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *нав. дело*, S. 75 – 78.

²⁶ M. Rakocija, *Early christian baptisterium in Mediana, near by Niš*, Collection of works from the Symposium „Water, Life and Pleasure“ in 2008, Strumica 2009, 169-179; Idem, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, Зборник радова Ниш и Византија VIII, Ниш 2010, 61-97; Idem, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, Mitteilungen zur christlichen archäologie 17, Wien 2011, 9-50

градио у ранохришћанско доба на подручјима целог Царства од којих су добро познате ротонде Санта Констанца (око 330.) и Сан Стефано Ротондо (468 – 483.) у Риму. Цркви Сан Лоренцо у Милану (пре 378.) припојене су три капеле: октагонална Сант Аквилино и шестострана Сан Иполито, те такође шестострана Сан Систо (око 500.).

Дешавали су се и случајеви трансформације централних античких мартиреја у хришћанске цркве, о чему сведочи маузолеј цара Галерија (ротонда Св. Ђорђа) у Солуну, саграђен око 300. године и претворен између 400. и 450. године у цркву, вероватно, дворску. Тада је био дограђен олтарни део са апсидом, амбулаториј, нартекс (можда, спратни) с бочним степенишним кулама; урађени куполни мозајици. Дворске капеле (како у престоницама, тако и у провинцији) су биле уобичајене и касније, што потврђује, на пример, осим поменутих цркава Св. Сергија и Вакха у Цариграду и Сан Витале у Равени, и Златна (Кружна) црква у Преславу у Бугарској (прва трећина X века) (сл. 14). Ова последња је јако драгоцен пример јер је врло блиска далматинским поликонхама својом морфолошком структуром и архитектонском композицијом. Палата цара Симеона (893 – 927. г.) се отвореним атријумом и таласастим зидовима са контрафорама. Из атријума се улазило у спратни нартекс с галеријом намењеном очигледно за власника. Мала куполна ротонда је рашчлањена са осам облих ниша, тако да и спољни зидови исто имају таласасту површину са контрафорама.

На Западу у лангобардско доба релативно ретко се појављују кружне цркве: у Италији то су баптистериј из 1008. године у абатству Сан Ђовани у Виголо-Маркезе код Помпозе и ротонда Сан Томасо у Лимину из XII века у Алмено Сан Бартоломеу, те кружна црква Ласомпџон-де-Нотр-Дам око 1150 – 1175. године у Рјо-Минервуа, у Француској²⁷ (сл. 15).

Дакле, видимо да се у Далмацији шире развио поликонхални тип, више својственији Цариграду и источним провинцијама, а у Словенији – тип чисте ротонде, више укоренењен у Риму и западним провинцијама. Нема сумње да овај непрекидни континуитет две врсте централне основе произлази из особитог историјског развоја оба дела источно-јадранског региона – Далмације и Словеније.

Најважнији фактор културне „границе“ Далмације између два велика центра – Рима и Цариграда – је њен истовремени однос према њима: то је била византијска провинција са римском црквеном јурисдикцијом²⁸. Од почетка IX века византијска власт у Далмацији јача: 830 – 841. године је била створена (или обновљена) архонтија Далмација, што је око 870. године довело до стварања теме²⁹, а с доласком на власт цара Василија I (867

²⁷ У Француској такве зграде су поновиле облике локалних ранохришћанских баптистерија V – VI века, користећи њихове сполије. Али тамо цркве централне основе углавном су тетраконхи: баптистериј у Венаску из XI века и црква Сент-Круа из XII века у Монмажуре. *Romanik. Architektur, Skulptur, Malerei*. Herausgegeben von Rolf Toman. Köln, 2004. S. 81, 169.

²⁸ Фома Сплитский, *История Архиепископов Салони и Сплита*. Вступ. статья, перевод, комментарий О.А. Акимовой, Москва 1997, С. 147. Прим. 1.

²⁹ Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, Београд 2002, С. 340, 346 – 347.

Сл. 17 Црква Светог Михајила у Фулди
(Немачка), IX в.

Fig. 17 Church of St. Michael in Fulda (Germany),
IX century

– 886. г.) византијски утицај у Далмацији је преживео одлучни успон. Без обзира на то што од XI века почиње стално слабљење византијског утицаја на Јадрану и његова промена на западни, тај византијски утицај је одиграо своју улогу у стварању поликонхалног типа у Далмацији.

Подручје данашње Словеније је јако важно за поменуте архитектонске проблеме, јер то подручје је западна граница зоне, где су измешани византијски и западни утицаји. Западни утицај у много вишем степену (због географске близине запада) се ширио на постојећу од VII века на територији данашње Словеније словенску државу Карантанију. У то доба она је већ била хришћанска и на почетку IX века постала део Источне марке Каролинга. Ту је пролазио најкраћи копнени пут између Истока и Запада, „велики пут народа“, што је формирало геополитички по-

ложај Словеније на мноштву раскрсница културних путева медитеранског, алпског и панонског света. То је створило њен вишеструки уметнички облик. Од IX века те земље су биле под влашћу франачке државе Каролинга, а река Драва од 811. године је делила црквену јурисдикцију међу два велика црквеним центрима тог дела Европе – Салцбургом и Аквилејом. Та подела је трајала током целог средњег века, пошто је свој црквени центар Словенија добила тек у XV веку с успостављањем љубљанске епископије. Љубљана је никла на месту римске колоније Емоне (*Colonia Iulia Emona*), која је како у античко доба, тако и у средњем веку, била чврсто повезана са Аквилејом. Од XII века манастири различитих монашких ордена – цистерцијанског, картезијанског, бенедиктинског – су имали ту улогу мисионарских културних центара³⁰.

Према северу од Драве су лежале земље, које су се односиле на црквену јурисдикцију Салцбурга, који је био у мисионарству много активнији него Аквилеја, чије земље су лежале према југу од Драве. Аквилеја

³⁰ M. Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, C. 42 – 43.

се ослањала на ранохришћанске црквене центре у Приморју, али њена делатност на ширењу хришћанства у унутрашњости од краја IX века је била успорена јаком мађарском најездом. Медитеранска култура (са мањим изузетцима) је оставила своје трагове само у градовима на обали: у Копру (грчка *Агида*, римски *Каприс*, византијски *Иустинопол*), Пирану (антички *Пиранум*), Трсту (антички *Тергесте*, сада у Италији)³¹.

Дакле, извори словеначких ротонди су могли бити приватне резиденцијалне капеле и ранохришћански мартирејуми, који су чували реликвије. Очигледно је да је та традиција повезана са духом медитеранске, јужне уметничке културе, укорене у антици. Али у Византији такве грађевине су непознате; јужно од Словеније само у Далмацији делимично је сачувана ротонда Св. Марије у селу Мали Иж на острву Иж (сл. 16), која датира из IX – X века и исто је једина у свом региону. Подужни обим је саграђен касније, а првобитна грађевина је била права ротонда са полукружном апсидом. Веома ниски квалитет градитељске технике са грубим слогом од ломљеног камена, такође и пуно конструктивних дефеката говоре о провинцијалном извођењу грађевине. Ипак њена намена као костурнице је сумњива.

Што се тиче словеначких костурница, треба истакнути да први истраживачи карнера нису разумели њихову намену: сматрали су их паганским храмовима, зградама темпларског реда или јеврејским синагогама. Кружни облик и погребна функција асоцира на Свети Гроб у Јерусалиму, јер је та идеја била врло популарна у читавом хришћанском свету романичког доба због крсташких похода. Црква Св. Михајила у Фулди (сл. 17) – најстарији немачки храм, саграђена је по узору на Свети Гроб у Јерусалиму. Прво су стручњаци говорили о утицају Италије на те објекте у југоисточним немачким земљама, али онда због политичке ситуације су променили мишљење истичући северну (нордијску) теорију њиховог порекла – од једнопросторних зграда старогерманске архитектуре. Та теорија је погрешна јер северне земље не познају карнере таквог облика. Сада се истраживачи слажу да су извори били јужни и припадали античкој традицији. Познато је да уопште традиција костурница има источне изворе који су се развили посебно на Светој Гори³².

У целини, говорећи о средњовековној архитектури Далмације и Словеније, очигледно је да далматински поликонхи и словеначке ротонде воде своје порекло од заједничких извора како за западну, тако и за византијску стилистику. У нашој анализи потрудили смо се да покажемо управо та генетичка обележја источно-јадранског црквеног градитељства, која су сачувала континуитет једне хришћанске културе.

³¹ Исти, *Romanska umetnost*, Ljubljana 1970, S. 18, 43, 571 – 572.

³² Исто, С. 461.

Ariadna Voronova
DALMATIAN POLIKONHI AND SLOVENIAN MEDIEVAL ROTONDA PROBLEM OF
ORIGIN OF ARCHITECTURE

The most important type of architecture in the medieval architecture of Slovenia is the rotunda, which has achieved unity of sources of Christian architecture. Here, these monuments vary by destination: known are chapels, baptisteries and ossuaries (carnaries). Regardless of the mainly western orientation in the development of architecture in coastal and inland areas of Slovenia, thanks to its continuity and ancient Mediterranean relations, the impact of Byzantine style was felt. Development of medieval architecture in these countries was due primarily to their distance of the main centers with geographic location: on the south-eastern edge of the Western world and in the north-western border of the Byzantine Empire. Byzantine influences were indirect and delayed, because they could arrive to those regions just only across the Adriatic. Therefore, in this case, it can join the Mediterranean, and even concrete and Italian influences. Certainly have overruled land Romanesque influences from Germany, France and Hungary for their very active missionary. Catholic monasteries of various monastic orders quickly become cultural centers in the Slovenian area. Hence, the architecture predominantly carried that Western character, although some types of buildings have general early Christian and antic roots, both for Byzantine and for Romanesque architecture.

A separate rotunda type had a particular purpose – ossuary, that is carnary (lat. *car-narium*, *ossuarium*). This type has spread in parish churches cemeteries in the northern parts of Slovenia. Sometimes, carnaries had dual functions: baptistery and memory. Similar monuments are located over a wide area of eastern Central Europe, especially in Bohemia, Moravia, Poland, Austria and Hungary, where they have, judging at all, come to Slovenia. These monuments are dated from the ninth through the thirteenth century. Their sources could be private residential chapels and early Christian martyria that were guarding relics.

Experts believe that tradition associated with the spirit of the Mediterranean, southern artistic culture, rooted in antiquity. In general, we can talk about the southern sources, some of which were influences from Byzantium, northern Italy and Carolingian art. Speaking of medieval architecture of Slovenia, it is obvious that the mentioned type of rotunda takes its origin from sources common to the Western and Byzantine stylistics. In our analysis we have tried to show just the genetic characteristics of the Slovenian church architecture, which have preserved the tradition unique Christian culture.